
VIĐENJE NJEGOŠA

Branko Banjević

The entire Montenegrin heritage - linguistic, ethical, historical and poetic - had merged into Njegoš. Njegoš absorbed all that world of heritage and reality and returned it in the form of his syntheses.

Plam u plamu

U Njegoša se slilo cjelokupno nasljeđe crnogorsko – jezičko, etičko, istorijsko, poetsko. Sav taj svijet nasljeđa i stvarnosti Njegoš je primio u sebe i vratio ga u obliku svojih sinteza. Tim putem se, izgleda, i ostvaruju ona bogatstva koja Bjelinski naziva enciklopedijom nacionalnog života.

Interesantan je, u glavnim Njegoševim djelima, odnos stiha i cjeline djela. Svaki Njegošev stih, ili grupa od nekoliko stiha, ima samostalan život. Ali sve je to, do kraja, podređeno cjelini djela, njegovoj magistralnoj liniji. Ta veza nije ropska, obezvrjeđujuća, to je veza slobode, slobodna veza, stvaralačko učešće svih jedinica-stihova u ostvarivanju zajedničke ideje.

Kod zrelog Njegoša nema naracije, nema deskripcije epskog pripovijedanja. Stihovi se ne vežu logikom naracije nego logikom atmosfere, podređene osnovnoj ideji djela. Njegoš govori slojevito, asocijativno, slobodno, odnosima a ne opisima. On dovodi u vezu vremena, razne oblasti narodnog i ličnog života i iskustva. Sve se to nađe istovremeno na okupu.

Prividna sličnost Njegoševe i narodne poezije izazvala je jednu vrstu zabune i zablude koja je u Crnoj Gori trajala više od sedamdeset godina poslije Njegoševe smrti. U nemoći da se otkriju suštinske zakonitosti Njegoševe poezije, koje su je potpuno emancipovale od narodnog deseterca i time otvarale nove mogućnosti crnogorskoj poeziji, Njegoš je gotovo izjednačen sa narodnim pjevačem. Čitava druga polovina XIX vijeka pa sve do kraja Prvog svjetskog rata, i dalje, do tridesetih godina, pokušava da na toj relaciji, Njegoš – narodni pjevač, sazda poeziju. To se, naravno, nije moglo. To nije mogao ni Njegoš. Će god je to pokušao (*Čardak Aleksića*, *Kula Đurišića* i mnoge slične pjesme) doživio je neuspjeh kao pjesnik. Jedno je tematska i formalna bliskost narodne i Njegoševe poezije, a drugo su osnovi na kojima su te poezije, svojim najboljim dijelom, stvorene. Tematska bliskost bila se gotovo potpuno nametnula i onemogućila dublje teorijsko zagledanje u Njegoša, iako je on bio shvaćen i prihvaćen od većine Crnogoraca. Ona je učinila da poetski pokušaji poslije Njegoša, izuzev Stevana Perovića Cuce kao mogućnosti, budu okrenuti na slijepu stranu. Zato poezija toga perioda ne znači ni korak u razvitku kulture poetskog izraza u Crnoj Gori. Ona je samo jedna stranputica. To nijesu pokušaji u sjenci Njegoša, nego u sjenci epske poezije, odnosno na liniji pogrešno shvaćenog Njegoša.

Objasniti potpunu samostalnost stihova, odnosno grupa stihova, s jedne strane, i njihovu potpunu povezanost s cjelinom djela, s druge strane, znači otkriti unutrašnje zakone Njegoševe poezije, dubinske odnose na kojima počiva, iz kojih se diže

struktura njegova djela. Ti zakoni su, upravo, Njegoševa poetika. Ona praktična, djelujuća, neponovljiva, koju svaki veliki pjesnik ima, i koja je jedino važna kad je riječ o pjesniku a ne o teoretičaru. Pokušaji da se rekonstruiše Njegoševa poetika iz njegovih pisama u kojima se govori o literaturi i umjetnosti, iz bilješki, iz izjava zabilježenih od ljudi koji su s njim razgovarali, ne mogu dati vidnije rezultate. Prvo iz razloga što Njegoš nije imao potrebu a ni mogućnost da svoja dublja i cjelovitija razmišljanja o tome napiše ili saopšti, pa je sve što je o tome od njega ili njime zabilježeno, na neki način i u nekoj mjeri neobavezno za njega; drugo iz razloga što se tako Njegoš uzima kao teoretičar, a on to nije bio. Na kraju, i da je Njegoš napisao nešto cjelovitije o tome, za nas bi bilo važno samo utoliko, kad je riječ o pjesniku, ukoliko bi time otkrivao sopstveni stvaralački postupak.

Osnovi njegovog djela leže u jedinstvenom, kod nas, poklapanju i prožimanju njegove ličnosti i crnogorskog društvenog i nacionalnog bića njegovoga vremena. Najdublji temelji naroda i društva su i temelji njegove ličnosti, u njemu i kroz njega projektovani i dovedeni do sublimacije, do aktiviteta. Poezija, izgleda, najjače seže u dubinu, a time i u budućnost, kroz te slojeve narodnog i društvenog bića koji žive u pjesniku kao struktura njegove ličnosti.

Zapaženo je da se Njegošev deseterac potpuno razlikuje od epske narodne poezije. Ta razlika je konstatovana ali se nije tragalo za njenim korijenima niti se ulazilo u suštine te razlike.

Opisno rečeno, Njegošev deseterac je tvrdi, ritam odsječniji, direktniji, dublji, nekako iznutra kao dubinski tutanj, konkretan, precizan i prostran, bez tromosti epskog deseterca i uopštenosti koja se spušta na sve kao gotov oblik za stvari i pojave u kojemu se one izjednačavaju, odnosno obezličavaju i gube.

Korijeni ove razlike sežu, između ostalih oblasti, u crnogorsku epsku poeziju XIX vijeka. Epske pjesme crnogorske koje

govore o događajima iz novije naše istorije razlikuju se od ostale epske poezije, između ostalog, po ritmu i po poštovanju istorijske istinitosti događaja koje opjevaju. Poštovanje tačnosti novijih događaja proizilazilo je iz položaja i uloge epske pjesme u Crnoj Gori. Pjesma je bila javno sredstvo komunikacije, ona je ocjenjivala ljude i događaje, mjerila vrijednosti. Ona je morala da zadovolji uslov istinitosti, jer je to bio i uslov njene egzistencije. Samo kao istinita mogla je da bude od naroda prihvaćena i prenošena. Novije crnogorske pjesme umjetnički su *ograničene*, da ne kažem onemogućene, tim uslovom sopstvene egzistencije – faktografskom istinitošću. Novije epske pjesme nijesu stigle do toga da u njima tema preraste u motiv, da se otresu balasta događajne istinitosti, jer su zabilježene u trenutku nastanka, takoreći iz usta improvizatora određene teme, pa one i nijesu narodne pjesme, strogo uzeto. Prije bi se moglo reći da su to prvi tragovi *umjetničke* poezije u tradiciji tzv. narodne poezije. Ali, te pjesme su imale jedan uočljiv kvalitet – ritam. U njemu preovlađuje govorna intonacija. On je realističniji. Taj kvalitet ritma, kao jedan od prvih vidova odvajanja umjetničke od narodne poezije Njegoš je razvio u svom djelu. Upravo taj ritam je tek u njegovom djelu postao novi kvalitet.

Sve što je Njegoš napisao do 1845. godine predstavlja pripremu za njegova velika djela. Taj put Njegošev do sebe predstavlja i razvojni put crnogorske umjetničke poezije kojega nije bilo. Sve poetske energije naroda za period od nekoliko vijeka izražavale su se u formama narodne književnosti. Tako je Njegoš morao sam da stvori tradiciju umjetničke poezije u Crnoj Gori. Njegoševe *manje pjesme* posmatrane su jednostrano: u njima se tražio puni poetski rezultat zrelog Njegoša, a tamo ga je manje bilo. Otuda su izraziti kvaliteti koje sadrže Njegoševe pjesme, bar u klici, bili previđani. Međutim, u tim Njegoševim pjesmama, u toj pripremnoj njegovoj fazi, nalaze se, pored

ostalog, začeci i Njegoševih budućih velikih djela i Njegošev umjetnički stav. U tim prvim Njegoševim djelima vidi se jedna nezrela, ali moćna ličnost, koja od samog početka nastoji da afirmiše svjetlosni etički princip dobra u njegovoj aktivnoj formi – u sukobu, u borbi. S druge strane, Njegoš napada negativni vid života – zlo, izdaju i mrak. Time je Njegoš na samom početku svog stvaralačkog i državničkog puta prevazišao pasivni hrišćanski princip neprotivljenja zlu. Tim svojim odnosom Njegoš je, donekle, u tradiciji crnogorske crkve koja je bila više institucija slobode nego religiozna institucija. Taj aktivni odnos prema društvu i vremenu rezultat je historijskog tjesnaca u kojemu se našla Crna Gora. Naravno, taj princip je dobio razvijenu, konačnu umjetničku formu tek u Njegoševim velikim djelima. Za nas je važno da naglasimo da se taj princip aktivnog odnosa, odnosno bezrezervne afirmacije borbe za slobodu i čovjekovo dostojanstvo i nepoštednog negiranja svega što iznevjerava taj princip, može pratiti od samog početka, od prvih Njegoševih pjesama.

Ako se Njegoševe pjesme posmatraju izolovano od razvoja pjesnikove ličnosti i traži se u svakoj od njih vrijednost koja se podrazumijeva kad je Njegoš u pitanju, njihov značaj za Njegoša i za crnogorsku poeziju neće se shvatiti. Gledano u cjelini, one imaju više historijsku a manje umjetničku vrijednost. Njihovu historijsku vrijednost čine jasni tragovi Njegoševih lutanja, napora, lektire i svega s čim je dolazio u dodir na putu ka svom zreлом stvaralačkom biću. One su, time, predistorija *Luče mikrokozma*, *Šćepana Malog* i *Gorskog vijenca*. Kad se jednom naučnije priđe svestranom proučavanju Njegoša, porašće značaj tih pjesama sa stanovišta shvatanja i otkrivanja razvoja njegove poetske ličnosti.

Stvarajući ove i ovakve pjesme pjesnik je, kao što je rečeno, stvarao i tradiciju crnogorske umjetničke poezije. On je tako prolazio sve faze kroz koje je morala proći crnogorska

umjetnička poezija da bi se stiglo do Njegoša. Kad se tako posmatraju, ove pjesme dobijaju i na vrijednosti. To nam pomaže da pratimo svu dubinu i svestranost Njegoševog poetskog razvitka kao i brzinu kojom je Njegoš stvarao poetsku tradiciju i kojom se nje, istovremeno, oslobađao.

Njegoš je morao da čini ono što ne mora da čini nijedan pjesnik koji prije sebe ima *umjetničku* poeziju na svom jeziku. Otuda, na prvi pogled, može da nas obmane metarska i tematska raznovrsnost ovih pjesama. Nehotice nam se može učiniti da Njegoš nema svoj motiv, pa ga taj nedostatak vodi podjednako u sve teme s kojima se srijeće u lektiri i životu, u sve lirske vrste i metrove. Ali to nije tako. U svakoj pjesmi prisutan je osnovni motiv Njegoševе ličnosti, smjelost da istražuje i priprema umjetničke osnove na kojima će sazdati svoje djelo. To je bio i jedini put da ovlada sredstvima do kojih je poezija već stigla, koje je poetska umjetnička tradicija u svijetu stvorila.

U ovim pjesmama nalaze se sve teme, kao životni oblici motiva, koje žive u Njegoševim glavnim djelima, neke u klici a neke u razvijenijem obliku. Njegoševa ubitačna satira, koja u *Gorskom vijencu* stvara sjevremensku stravu Mletaka, reljefno ispoljava svoje dimenzije i snagu i u pjesmi *Orao i svinja*. Ta pjesma pokazuje i osnovnu karakteristiku Njegoševе satire: široku skalu značenja koja prerasta tu vrstu poezije. Dubinska ritmika Njegoševih umnih emocija koje postavljaju i nastoje da razriješe osnovna pitanja egzistencije i smisla života, tutnji već u nekim od ovih pjesama kao što su *Misao, Crnogorac svemogućem bogu* i druge. U pjesmi *Plač ili žalosni spomen...* već srijećemo elegijsku čistotu izraza za najintimniji bol, koja se u *Gorskom vijencu* razrasla u tragične dimenzije. Pjesma *Noć skuplja vijeka* mjesečnom prozračnošću osjećanja prethodi *Snu Vuka Mandušića*. U mnogim pjesmama iz *Svobodijade* prisutno je patriotsko pjanstvo slobodom, i tako dalje. Pažljivom analizom vidjelo bi se da je Njegoš toliko u jednom motivu, što znači

da je toliko ličnost već na samom početku, da izgleda da se stalno ponavlja, da stalno pjeva isto. A sva ta tematska raznovrsnost samo znači složenost osnovnog motiva, tj. svestranost Njegoševe ličnosti.

Pored svoga historijskog značaja ove pjesme sadrže izrazite poetske kvalitete bez kojih se Njegoš *Gorskog vijenca* teže može shvatiti i razumjeti. Dakle, ove pjesme, svojim kvalitetom, pomažu da uspostavimo historijski kontekst odnosa koji je Njegoševim riječima u dobroj mjeri određivao estetske, etičke i druge osobenosti.

Njegoševa riječ nije imala gotovo nikakvih formalnih iskustava umjetničke poezije. Kao što smo rekli, ona je sama stvarala ta iskustva. Ali, ona je naslijedila viševjekovno neprekidno iskustvo narodnog jezika, koji je u Crnoj Gori bio u slobodnoj govornoj i pisanoj upotrebi još od vremena stare Zete, kao jedini komunikativni medij. Sva dijalektika odnosa na crnogorskom tlu zbivala se u jeziku, koji je sve to čuvao i prenosio. U tom pogledu Njegoš je bio u povoljnijem položaju od svih pjesnika koji su u njegovo vrijeme stvarali na jeziku Crnogoraca, Hrvata, Srba i Muslimana. On je narodni, odnosno književni jezik posisao sa majčinim mlijekom, to je bio organski dio njegovog bića. Otuda, od samog početka, kroz poetske forme kojima se Njegoš nevješto služi, probija se potpuna jezička zrelost Njegoševa i zrelost jezika za Njegošev poetski poduhvat.

* * *

Ovaj izbor pjesama, stihova i misli, zabilješki, nastoji da prezentira poetske vrijednosti koje se nalaze izvan Njegoševih glavnih djela, tj. u pjesmama, *Svobodijadi* i *Njegoševoj bilježnici*.

Postavilo se pitanje: kako napraviti izbor? Da li pored pjesama koje zadovoljavaju u cjelini, unijeti i one u kojima ima dobrih stihova i fragmenata, ili ove druge predstaviti samo fragmentima?

I jedna i druga varijanta imaju određene prednosti. Mi smo se, ipak, odlučili za drugu varijantu. Šta bi ispalo da tako nijesmo učinili? Napravili bismo ono što je već više puta rađeno i što nije pomoglo čitaocu da se snađe, da izdvoji vrijednosti iz mnoštva slabih i prosječnih Njegoševih stihova. To je najlakši put, neutralan, pasivan odnos koji priređivača unaprijed obezbjeđuje od svih eventualnih prigovora. Mi smo se odlučili za rizičniji, ali odgovorniji i adekvatniji postupak. Može nam se prigovoriti da se na to nema pravo, da je to rušenje konteksta pjesme koje izaziva pomjeranje značenja kod izvađenih cjelina i tome slično. U prigovorima te vrste može biti istine. Ali mi smo se trudili da izdvajanje odlomaka ne izazove pomjeranje značenja, da se ne iznevjeri autorova namjera, osjećanje i misao. A to nije neizvodljivo upravo zato što dobra mjesta u slabim pjesmama zrače svojom vrijednošću, izdižu se; slabi stihovi su izvan njihovog konteksta. Slabi stihovi u najboljem slučaju mogu da čine narativnu vezu između dobrih mjesta, ne utičući na misaoni i emotivni intenzitet i smjer uspjelih cjelina. Dobra mjesta u slabim pjesmama su sama za sebe pjesme, to su čak i dobri stihovi.

U prvom dijelu, u ciklusu *Pjesme*, donijeli smo sve Njegoševe pjesme koje, po našem osjećanju, zadovoljavaju kao cjeline. U ostalim ciklusima donijeli smo odlomke iz *Svobodijade* i pjesama koje nijesu ušle u izbor, kao i uspjele misli, odnosno opaske iz *Bilježnice*. Sve smo to razvrstali u tematske cikluse. Ciklusi imaju za naslov neki Njegošev stih ili polustih, izuzev posljednjeg i prvog ciklusa. Nasov knjige uzet je iz stiha *Svobodijade: Dim u dimu, plam u plamu*.

Najviše slobode dozvolili smo sebi u slučajevima kad smo spojili dva susjedna odlomka, uklanjajući slabe stihove između njih, koji su ometali i njihovo formalno jedinstvo. To smo samo činili onda kad su ti odlomci u tijesnoj vezi, kad čine organsku

cjelinu. Kao primjer takvog postupka neka posluži odlomak iz pjesme *Kula Đurišića*, đe su oba dijela prirodno vezani, izlaze jedan iz drugoga, a njihovo jedinstvo bilo je ometano stihovima koji su se nalazili između njih:

*Junak dobar ma obraza nema,
prevari se, kukala mu majka!*

*Prevare se, crn mu obraz bio,
osramoti i žive i mrtve...*

Dakle, tu nam se može prigovoriti zbog pretjerane slobode, ali mi smo išli za stihovima, za njihovom vrijednošću, za njihovim ponašanjem u samoj pjesmi i ta naša sloboda je ustvari sloboda samih stihova.

Biblioteka *Luča*, 1969.

Opšti okviri Njegoševog poetskog lika

Njegoš, kao pjesnik se ostvario u tri djela: *Luči mikrokozma*, *Gorskom vijencu* i *Lažnom caru Šćepanu Malom*.

To su tri ravni koje čine jedinstvo, neponovljivo, njegovog poetskog lika.

U prethodnom djelu mogu se pratiti tragovi, duhovni, tematski, formalnopoetski, koji vode do ova tri sloja, do ove sintetičke trijade. Te tragove sam svojevremeno skupio i publikovao u antologijskoj biblioteci – *L u č a*, pod imenom *P l a m u p l a m u*.

Te iskre Njegoševog poetskog apsoluta su i znaci na putu, koji najsigurnije pokazuju kuda se i kako kretao, s kim je i s čim dolazio u dodir. One pokazuju i brzinu kojom je Njegoš išao u svoju konačnu formu, i pored višegodišnjih pauza.

U vremenskim cezurama, u tim poetskim predasima, Njegoš se preispitivao, skidao svoju poetsku košuljicu i, nov, kretao u dublje veze sa stvarnošću i jezikom, kao lingvističkim i poetskim pojmom.

Zapanjujuća je i ta brzina i ta nova snaga i nova polja energije koja već tu poetski sarađuju u metaforama, parcijalnim cjelinama, pa i pjesmama, a koja su se konačno udružila u glavnim djelima, posebno u *Vijencu* i *Luči*.

U tim propljescima genijalnosti u ranom djelu, prisutna je i Njegoševa jezička svemoć koja karakteriše njegov poetski iskaz.

Njegošev jezik je, kao sistem, crnogorski narodni jezik.

Između narodnog i književnog jezika, u crnogorskoj literaturi, može se gotovo staviti znak jednakosti.

To nije čest slučaj, ili uopšte nije slučaj, u drugim literaturama, južnoslovenskim, slovenskim i evropskim.

To je, možda, jedini povoljni rezultat nepovoljnog položaja Crne Gore i Crnogoraca, kroz istoriju, kad se više vodilo računa kako će ko lijepo umrijeti nego kako će lijepo živjeti.

No, istorija, odnosno interpretacija istorije, može biti šala, ali sudbina naroda i pojedinaca nije šala.

Obaveza slobodnog čovjeka da brani sebe od drugih i druge od sebe bila je istinska obaveza.

Ona je struktuirana kao moralni sistem poznat kao *čojstvo* i *junaštvo*, koji živi kao mjera vrijednosti u pojedincu i društvu, i, do tančina, iznijansirana u jeziku, i, naravno, u Njegoševom poetskom jeziku.

Dakle, ni u prvoj svojoj fazi Njegoš nije imao potrebu da vodi *borbu za narodni jezik*. On je vodio borbu samo za poetski izraz. Tu borbu, u to vrijeme, tako uspješno je vodio samo Ivan Mažuranić, u hrvatskoj literaturi.

Za razumijevanje odnosa u Njegoševom jeziku, za suptilnije poniranje u njegove likove i karakter poetskih osobenosti, nije

naodmet da se zadržimo na značenju karakteristike *braniti sebe od drugih i drugoga od sebe*. Jer to je karakteristika, najdublja karakteristika, a ne proizvoljna sintagma.

Iz te dubine proizilazi prirodna angažovanost Njegoševog djela, koja je moralnog a ne pedagoškog poriva.

Ideološke, vjerske, nacionalne, čak i civilizacijske boje te angažovanosti su samo historijsko vrijeme, trenutak, ove svevremenske vertikale.

Junaštvo je neophodno kao egzistencijalna odbrana, ali ono se uzdiže do čojstva samo odbranom drugoga od sebe, a toj odbrani pripada i samilost i saosjećanje i poštovanje i pomaganje i oproštaj, sve ono što danas nosi pojam humanizma.

Njoj pripada i prijateljstvo koje uključuje sve obaveze pa i obavezu odbrane i od drugoga.

Practicistička vremena *oslobađaju* čovjeka moralnih obaveza i time ga osiromašuju, svodeći ga na jednu dimenziju, koja omogućava upotrebu. Sloboda je ograničenje čovjekovih aktivnosti moralnim limitima, koji su i njegova mjera i njegova emocija, njegova i društvena osnova.

To je izvjesnost i sigurnost koja podrazumijeva svu dinamiku života i vremena, a ne mir i nepokret u kojemu se ništa ne zbiva.

Te osnove daju Njegoševom jeziku neku biblijsku normativnost, koja ne smeta da u jezik ulazi sve ono što nosi vrijeme svojim živim vezama.

Taj je jezik kao takav, stalno živ, on neprekidno radi i sve što u njega uđe prerađuje i podvrgava svom sistemu.

To je otvoreni jezik. On otvara i djelo omogućujući mu da stalno prima budućnost, da se bogati novim odnosima, novim vremenima, jer u tom otvorenom poetskom i jezičnom sistemu ima mjesta za sve što dođe.

I to daje vječnu aktuelnost Njegoševoj poeziji.

Neograničenost Njegoševog jezika je u njegovoj potpunoj odgovornosti.

Ta odgovornost dovodi sve čovjekove snage do aktiviteta koji je sazrio u mir spoznaje: *Šta je čovjek? a mora bit čovjek!*

To je i jezički mir i moć Njegoševog poetskog jezika.

Taj jezički mir probija okvire svake pripadnosti i svodi čovjeka i vrijeme na njegovu suštinu, na jezgro bića.

Tri Njegoševa glavna djela mogu se posmatrati i kao tri ravni koje ulaze u njegovu poetsku riječ. Ili: Njegoševa poetska riječ se stalno zbiva na te tri ravni, koje je hrane sadržajnom raznovrsnošću i poetskom energijom.

Prva ravan je *Luča mikrokozma*.

To su opšta pitanja: ko smo, šta smo, od čega smo.

To je postanak svijeta i čovjeka, duha i materije. To je pitanje smisla postojanja, vječnosti i prolaznosti.

Sva ta pitanja i dileme Njegoš smješta u formu i fabulu i odgovara na njih kao pjesnik i filozof i kao religiozan čovjek.

Ovdje nije pitanje jesu li odgovori konačni. Oni su relativni, koliko i drugi u istoriji filozofije.

Pitanje je: koliko su postali jezik poezije, odnosno koliko su poezija jezika?

Na opštoj ravni *Luče* Njegoš se uzdigao do krajnje moći jezika, do vrha poetskog iskaza, do poetskog apsoluta.

Prvi put do takve čistote i punoće poetske snage.

Ta opšta pitanja, koja su za poeziju najčešće prazno polje, prazan hod, Njegoš je ispunio životnom realnošću koja je postala poetska realnost, koja je izbjegla praznoću apstrakcije.

Ali ukupna struktura djela ne posjeduje ono jedinstvo poetske realnosti koje je vidljivo u svakoj sceni i liku *Gorskog vijenca*.

To je prirodno, jer se taj svijet ne može, kao sadržajno – formalna stuktura, ovaplotiti.

To što važi za tu stranu *Luče*, može se reći i za Dantea i Milтона.

Tim djelom Njegoš je uspio da naš jezik uvrsti u svjetske jezike, koji trajno postoje, ovjekovječeni svojom poezijom. A to je najviše što se poetski može postići obradom jedne apstraktne teme.

To je Njegoš uspio ne samo zahvaljujući veličini, nego i prirodi svoga dara. A to je ono najrjeđe, spoj racionalnog i iracionalnog, filozofskog i poetskog.

U *Gorskom vijencu*, Njegoš se spuštao sa kosmičke ravni na prostor narodnog života, slobode i borbe za slobodu.

Njegoševo poetsko iskustvo, na živom polju života tako se moćno razigralo da je stvorilo savršenu pjesničku formu, u sebi slobodnu, višeslojnu, u kojoj živi jedinstvo vremena, koja nosi cjelokupno narodno historijsko iskustvo i pretvara ga, poezijom, u vječno trajanje.

Tu je sve slobodno, istinito, ima zdravi zvuk punog suda pića, i kad se radi o riječi mudrosti, i o tragediji, i o humoru, i o kletvi, i o mržnji, i o ljubavi, i o odi borbi za slobodu, i o svemu o čemu govori.

A tu se zaista govori o svemu bitnom za narod i za čovjeka, o cjelokupnom iskustvu.

A tu jezik, svojim formama sve pamti, sve može, sve nosi, sve kaže, zauvijek.

U *Gorskom vijencu* je vječnost jezika potpuna.

Sve je u saglasju, sve snage koje čine apsolutnog stvaraoca i apsolutno djelo.

Ovđe je poetsko podredilo sadržajno, svi elementi djela su stavljani u njegovu funkciju.

Djelo ne pripada nijednom književnom rodu iako ima dramsku formu.

Ono pripada svim književnim rodovima jer je slobodno od njihovih okvira.

Radnja djela je smještena u jedan historijski ambijent čiji likovi imaju boju jezik i interese sukobljenih strana.

Neke iskaze koji imaju samo boju koja karakteriše historijski ambijent, neki tumači, ili zlonamjerni tumači, danas žele da predstave kao Njegošev sud o narodima i religijama. To je tipična zloupotreba.

Kad bih krenuo tim putem interpretacije, mogao bih da predstavim Njegoša kao protivnika Crne Gore i Crnogoraca, ili kao neprijatelja hrišćanstva. Sve je to apsurd. Osjećao sam potrebu da ovo kažem, jer je zloupotreba Njegoša u naše vrijeme bila velika, iako ona nije od juče.

U *Gorskom vijencu* se sriječú sve tri ravni: kosmička, opšteljudska i događajno-istorijska. Na toj ljudskoj ravni, koja je osnovna karakteristika ovog djela, sve je dobilo punoću života, sve se uzdiglo do trajnog značenja i znaka i ravnopravno ušlo u najuži krug apsolutnih djela u svjetskim književnostima.

Gorski vijenac je vječna knjiga crnogorske književnosti, to je *Biblija* crnogorskog naroda, to je pravilnik crnogorskog jezika.

U *Lažnom caru Šćepanu Malom* Njegoš se spuštio na ravan konkretnosti, pokušao je da dā pravu dramsku formu jednom istorijskom događaju, pokušao je da napravi dramu od jednog istorijskog slučaja. Samom namjerom suzio je svoje vidno polje na konkretnost koja ga je obavezivala na scensku radnju, na sceničnost.

Da bi to mogao da ispuni, Njegoš se namjerno lišavao nekih najboljih osobina svog prethodnog poetskog govora. Time je sebe kao stvaraoca doveo u opasnost, jer je njegovo djelo, svojom prirodom, drama života a ne drama scene, kako je već primijećeno.

Ako se pažljivo čita, u ovom djelu je bogovska vokacija iz *Luče* i *Vijenca* postala čovjekov glas u jednom zbivanju, kojeg karakteriše i poetska preciznost i jezičko bogatstvo i ljepota.

Na osnovu elemenata samo ovog djela, mogla bi se sastaviti karakterologija Crnogoraca kao ratnika. Smatra se da je to najbolja drama naše klasične književnosti. Vjerovatno jeste, ali je doživljavam kao dramsku strukturu punu istinskih poetskih oaza, bez kojih bi naša književnost bila siromašnija.

Njegoš je za manje od tri godine, od 1845 – 1847, stvorio svoja tri najveća djela. Po onome što sam ja mogao da saznam o njegovom stvaralačkom ritmu, da je živio, radna pauza bi trajala oko sedam godina.

Možda upravo zato što je sve rekao nije preživio svoju radnu pauzu.

Kako više živjeti kad se sve spozna i sve bitno kaže!

Dalje se samo može živjeti onim što si rekao.

I zaista, Njegošev život je produžen u svima nama kao apsolutna poetska i jezička ljepota.

Njegošev stih kojim je ostvario svoj poetski apsolut je deseterac epske i lirске narodne književnosti. To je prirodni stih crnogorskog jezika.

Deseterac se često poistovjećuje sa epskim desetercem koji je po prirodi stih naracije, a u slabim i slabijim epskim pjesmama, kojih je najviše, dosta je praznjikav i površan. Njegošev deseterac je sasvim drugi stih, koji nosi svu lirsku skalbu, njenu tananost i prozračnost i dovodi je u vezu i spaja sa dubinom i složenošću dramske i dramske strukture jezika.

Da nije takav, prirodan i pun, ne bi mogao da bude stih apsolutne poezije koja nosi vrijeme, kosmičko i zemaljsko i sudbinu ljudsku.

Kao i svaki veliki pjesnik, Njegoš izlazi iz sebe, ali i iz nacionalne tradicije i svjetske tradicije. Njegoš nosi i izražava sve vrijednosti crnogorske kulture i ukupne tradicije, koja je kao posebnost uklopljena u mediteransku civilizaciju kao svoj prirodni kulturno – istorijski ambijent.

Zagreb, 2001. godine

Sto pedeset godina od nastanka Gorskog vijenca

Matica crnogorska, ovom večeri, obilježava stopedesetogodišnjicu publikovanja Njegoševog *Gorskog vijenca*, najvećeg djela crnogorske književnosti. Ali, *Gorski vijenac* nije samo književni čin, to je i društveni, nacionalni čin prvog reda. Njime Crna Gora postaje vječna, neuništiva.

Crna Gora je izgradila svoj moralni sistem, čojstvo i junaštvo, kao mjeru lične i društvene vrijednosti. Tu nebesku normu mogao je da nosi i nosio je samo slobodni čovjek, o kojemu govori Sveti Petar u svojim obraćanjima narodu. Sva naša istorija, životi svih naših ljudi, vrijedni spomena, borba su za tu normu, za njenu čistotu, u svakom domu, u svakom trenutku, kroz cijelo vrijeme, u cijeloj zemlji. Fizički napadi na Crnu Goru nijesu ono što joj je najviše prijetilo, što je moglo da je uništi. Najveća opasnost za Crnu Goru je bila i jeste, da ta norma pane, da se obori u ljudima. Time se od slobodnih ljudi prave robovi, oblasne i lokalne sluge, time sva naša istorija postaje besmislena, tuđa nama samima.

Ali *Gorski vijenac* i ukupno Njegoševo djelo je tu. Ono nam ne dā da panemo, ono nas vraća sebi. Tu je istina, tu je pravda, tu je put. Tim djelom smo ušli, cjelokupnim svojim iskustvom, u apsolutnu estetsku formu, okrenutu budućnosti i svjetskim vrijednostima.

Stalno prilaziti Njegoševu djelu znači spoznavati sebe i čovjeka uopšte, dolaziti do smisla života i življenja, a to je služenje čovječnosti, koja podrazumijeva slobodnog čovjeka ograničenog tom najvišom normom.

Crnogorci su imali sreću, koju su imali samo najsrećniji narodi, da njihovo istorijsko iskustvo postane poetsko iskustvo. To je donijela viša pravda. Sa te najviše tačke moramo danas gledati svoju prošlost i biti okrenuti svojoj budućnosti.

Kad su god uspjevali da nas odvoje od sebe uvodeći nas u praznu opštost, koja je uvijek bila tuđi interes, gubili smo vrijeme, našli smo se ni na dom ni na put. Njegoševo djelo je naš dom, Njegoševo djelo je naš put. U njemu smo sami sa sobom, u njemu smo sa cijelim svijetom.

Pored tog vrhunskog značaja i značenja za narod i njegovo postojanje, Njegoševo djelo ima vrhunski značaj i značenje za samu poeziju. Njegoš je našao i saznao oblik koji ne pripada nijednom književnom rodu posebno, nego svima istovremeno. To je prirodni oblik, slobodan u sebi, koji istovremeno korespondira sa različitostima. *Gorski vijenac* je sazdan od slobodnih cjelina koje na slobodan način čine živi organizam. Svaki dio nosi neku oblast života, koja je potpuna, u kojoj je cio čovjek, sa svojom vremenskom ograničenošću i zadatkom, ali i sa čovjekovom sudbinom.

U Njegoševom djelu crnogorski jezik se oslobodio svih stega, koje su nametale književne forme, ostao prirodan narodni jezik, i s takvom snagom i lakoćom iskazao najdublja filozofska i egzistencijalna pitanja koja su mučila najumnije ljude svijeta u svim vremenima, a koja su se zgusnula u Njegošu, da je i on postao trajna estetska forma i vječni prostor naše egzistencije. Vječnost i vrijeme, jezik i misao, nesreća i radost, ljubav i mržnja, sumnja i pregalaštvo sve je tamo trajno živo i u pokretu.

Jedno od bitnih nerazumijevanja *Gorskog vijenca* je prilazak njemu kao epskom djelu. A kad pogledate dublje vidi se da su stihovi, ili grupe stihova, potpuno slobodni, van epske naracije.

I kao slobodne cjeline grade opštu ideju djela. Kao slobodni ljudi u slobodnom i nezavisnom društvu. To je Njegoševo otkriće bitne strukture, koje je trajna poetska vrijednost.

Beskrajno je bogatstvo *Gorskog vijenca*. Ono je vječno živo i nesagledivo polje poetske energije koja stalno radi i drži sve naše i opštjeljudske vrijednosti na okupu.

Beskrajna li je Crna Gora i njena sloboda! U *Gorskom vijencu*.

Cetinje, 1997.